

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)(092)

Карасевич А.О.

ІВАН ЧЕРНЯХОВСЬКИЙ: ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ ПОЛКОВОДЦЯ

У статті на основі опублікованих історичних джерел систематизовано відомості про життєвий та бойовий шлях генерала армії часів Другої світової війни Івана Даниловича Черняховського. На основі багатьох спогадів його сучасників наголошується на його природних здібностях, які завдяки постійній праці сприяли самовдосконаленню і формуванню військового таланту наймолодшого у діючій армії того часу генерала армії. Зазначається, що відмітними рисами Івана Черняховського були надзвичайна працездатність, інтелігентність, виваженість, доброзичливість і доступність у поведженні з підлеглими, військова грамотність, уміння масштабно мислити і передбачати результати. Також у статті підкреслюється, що як військовий командир І.Д. Черняховський турбувався про бійців, намагався мінімізувати людські втрати підпорядкованих частин армії. Згадані найбільші військові операції, у яких брав участь Іван Данилович Черняховський, особливо як командувач 60-ї армії.

Закономірним є порушення питання, як зазначається у статті, про увічнення пам'яті відомого полководця. Реалії суспільно-політичного життя 1990-х років та нові міждержавні відносини залишили чимало суспільно дратівливих питань щодо вшанування заслуг І.Д. Черняховського. Наголошується, що присвоєння імені Івана Черняховського Національному університету оборони України є цілком слушним і закономірним, адже подвижницька діяльність полководця має слугувати взірцем для формування кадрових військових – захисників України.

У статті наведені оцінки іноземців постаті І.Д. Черняховського, які свідчать про міжнародне визнання талановитого українського самородка.

Ключові слова: *Іван Данилович Черняховський, Другова світова війна, офіцерський склад радянської армії, 3-ій Білоруський фронт, Велика Вітчизняна війна, генерал армії, Герой Радянського Союзу.*

Йому будуть заздрити і намагатимуться фізично знищити у часи Великого терору. А потім, за результатами ним же виграних перших битв з нацизмом, будуть говорити про феномен його особистості, що ніби-то лише завдяки Великому терору стало можливим створення нової плеяди талановитих військових діячів, подібних Івану Даниловичу Черняховському. Скажуть це тоді, коли факт унікальності полководця буде визнаним знаними німецько-нацистськими військовиками. Це відчують на собі відбірні війська вермахту, які до битв на радянських фронтах промарширували всією Європою, а на талановитому полководцю, з простої української сім'ї, зламують зуби.

Його любили не лише жінки, а й пересічні солдати: ті, кому довелося зустрічатись із командувачем, згадували як надзвичайно чемного у стосунках з підлеглими, ніхто не чув від нього образливого слова на свою адресу. Правда, кажуть, що деяким генералам діставалося на горіхи. «У першу чергу хочу відзначити головну рису в полководницькому образі нашого командувача Івана Даниловича Черняховського – його глибоку партійність. Друга його риса – скромність. І третя особливість Черняховського – холонокровність, витримка, я б сказав, залізна витримка, в різних обставинах і ситуаціях... І, якщо треба, сам йшов на найбільш небезпечні ділянки фронту, щоб особистою присутністю, особистим втручанням сприяти

перелому в бою. Я не бачив ані раніше, ані потім воєначальника, який був би таким оперативним і щедрим на бойові нагороди» [7,с.40].

Йому не судилося у маршальських погонах пройти Красною площею на Параді Перемоги 24 червня 1945 р. на чолі військ 3-го Білоруського фронту, з якими визволяв Білорусію і Литву, а згодом штурмував і рубежі Східної Пруссії: генерал не дожив до Перемоги якихось 80 днів, а до часу оголошення наказу про присвоєння маршальського звання – кілька годин.

Він увійшов у підручники історії не лише як один із найталановитіших воєначальників Другої світової війни, а й як найбільш людяний серед них. «Це був розумний, вдумливий полководець. У його оперативних судженнях відчувався розмах і політ думки. Він завжди уважно прислухався до думки своїх підлеглих. Таким він назавжди залишився в моїй пам'яті» [5,с.363].

Його славі заздрили генерали й маршали. І було чому! Адже серед командувачів фронтами не було 38-річних генералів армії, двічі удостоєних звання Героя Радянського Союзу. У післявоєнний час ті ж заздрісники, для яких життя солдата нічого не вартувало, подійкували, що він був улюбленцем Сталіна. Можливо... Протилежне сьогодні важко довести. Але те, що став таким не завдяки особистій відданості і сліпому виконанню наказів Верховного головнокомандувача, доказів не потребує.

Нацистські фельдмаршали не могли здолати на полі бою наймолодшого генерала Червоної Армії, наймолодшого командувача фронтом! І це не просто нацистські командувачі, це все те найкраще оточення Гітлера, з яким він збирався завоювати світ. Ось цей, далеко не повний, перелік прізвищ і високих військових звань – Генерал-фельдмаршал Федор фон Бок, генерал-фельдмаршал Гюнтер фон Клюге, генерал-фельдмаршал Ернст Буш, генерал-фельдмаршал Вальтер Модель, генерал-полковник Георг-Ганс Райнхардт, фельдмаршал Еріх фон Манштейн і ряд інших військових спеців рейху, яких перемагав Іван Черняхівський. «І вони збиралися перемогти цю армію і цю країну, ось таких тридцятип'ятирічних полководців Іванів Даниловичів? Ідіоти! А командарм ще встигне на цій війні покомандувати фронтом і вийти у маршали. Ось побачите! Це буде наймолодший маршал!» [6, с. 580].

То в чому ж секрет перемог і таланту військового діяча і вимогливого командира, сміливого стратега і солдатського наставника генерала Черняхівського?

Черняхівський Іван Данилович народився 29 червня 1906 р. у селі Оксанина Уманського повіту Київської губернії (нині Черкаська область) у сім'ї залізничника. Він був четвертою дитиною, а усього у сім'ї було шестеро дітей. Батько служив залізничним стрілочником на станції Умань. Іван рано позбувся батьківської опіки, вони померли у 1918 р. від висипного тифу, що лютував у післяреволюційні часи в Україні. Розпочався такий ранній період ще дитячого життя майбутнього полководця, коли він вимушений був самостійно добувати собі і молодшому братові та сестрі шматок хліба: батрачив, пас господарську худобу, потім був різноробочим, підмайстром. Але, незважаючи на усі труднощі, самотужки зумів закінчити початкову школу і залізничне училище. При цьому не залишав свого життєвого хобі - з дитинства Іван Черняхівський любив музику, навчився грати на різних музичних інструментах, дуже любив гітару і мандоліну. Згадуючи про шкільні роки І.Д. Черняхівського, його перша вчителька Любов Олександрівна Донець зазначила, що «Це був красивий хлопчик: смуглолиций, очі карі, волосся хвилясте. Дуже допитливий і жадібний до знань. Коли діти йшли до школи, а йти треба було 7 верств, Ваня незмінно крокував попереду всіх. Після смерті батьків Ваня вимушений був залишити школу і стати пастухом. Бувало вижене він череду в поле, а сам береться до книг. Вчителька запитувала його, коли він приходив до неї за поясненнями нового матеріалу, чи не втопився він бува, а Ваня завжди відповідав, що ... ноги трохи втопилися, а так ні. А його однокласник А.С. Дуб згадував, що вже у 1921 р. Ваня Черняхівський був найактивнішим організатором комсомольського осередку. Коли хтось з старших хлопців висловив припущення, що якщо прийдуть петлюрівці і довідаються хто комсомольці, то усіх переб'ють, то

чотирнадцятирічний Ясик (так звали комсомольці Івана) на це відповів: «Не переб'ють, візьмемо обрізи, підемо до лісу і самі ще петлюрівців переб'ємо». Він говорив завжди так переконливо, впевнено і сміливо, що навіть нерішучі хлопці, потім стали дуже хорошими комсомольцями. Учився він відмінно, він ревнував, якщо хтось в класі краще нього навчався і бився з таким після уроків.

У 1920 р. Іван поступив робітником на залізничну станцію Вапнярка, потім працював провідником вантажів на ділянці залізниці Вапнярка-Одеса. У 1921-1922 рр. в Україні був сильний голод, який підштовхнув Черняховського перебраться до Новоросійська, де він влаштувався робітником на 1-й державний цементний завод «Пролетар». Тут Іван освоїв спочатку спеціальність станкового бондаря, а потім – шофера. У 1922 р. Іван Черняховський вступив у Комуністичну спілку молоді і незабаром став активістом комсомольського осередку. Працюючи без втоми, він невтомно тягнувся до знань, з ранніх років мріяв стати кадровим командиром і наполегливо йшов до поставленої мети. Потрібно враховувати і той факт, що служба в армії у той час була не лише престижною, але і високооплачуваною.

У серпні 1924 р., заздалегідь додавши собі рік, Іван Черняховський за комсомольською путівкою поступив в Одеську піхотну школу. Але розуміння і переконаність у тому, що майбутнє Збройних сил держави у технічній оснащеності взяли верх. Закінчивши перший курс піхотної школи, він перевівся у Київське артилерійське училище (артшкола) імені С. М. Кірова і закінчив його на «відмінно» у 1928 р. В артшколі Іван Черняховський захопився кінним спортом. Верховна їзда була однією з навчальних дисциплін, але він не задовольнявся цим і додатково систематично готувався бути вправним вершником. Про курсантські будні І.Д. Черняховського під час навчання у Києві генерал-майор О.А. Пошкус, який у 1949 р. був начальником кафедри тактики Академії Бронетанкових і Механізованих військ ім. Сталіна, згадував, що знав Івана Даниловича Черняховського з 1925 р. «У 1925 р. його зарахували до Київської артилерійської школи, де я був тоді помічником командира батареї. Дуже скоро ми переконалися, що Черняховський хороший спортсмен. Я був секретарем кінноспортивного комітету артшколи, а він дуже захоплювався кінним спортом. Верховна їзда була однією з дисциплін в школі, але він не задовольнявся цим і систематично тренувався у верховій їзді у вільний час, а то й уривав час від сну, встаючи задовго до пробудки. Мене, як секретаря кінноспортивного комітету, приваблювала в Черняховському наполегливість, завзятість, з якими він підходив до справи. Учасник відповідальних змагань в артшколі, між школами, в окрузі, він показував, як правило, хороші результати. Необхідно сказати, що, беручись за яку-небудь справу, Черняховський не міг вже робити її як-небудь. Здібний від природи, наполегливий, він завжди йшов попереду інших. Це була, мабуть, риса його характеру, яка проявилася дуже рано» [18,с.57]

У 1928-1931 рр. Іван Черняховський уже командир взводу, помічник командира батареї по політичній частині, начальник топографічного загону, командир батареї корпусного артилерійського полку у місті Вінниця. Член ВКП (б) з 1928 р. У Івана Даниловича були два брати: Михайло (1905 р. народження)-командир ескадрону, загинув на бойових навчаннях у 1933 р. і Олександр (1917 р. народження), який теж загинув, але вже під час Великої Вітчизняної війни. Олександр Черняховський служив у 5-ій танковій армії генерала Ротмистрова. Загинув Олександр Данилович 24 червня 1944 р. у бою за місто Алексиничи.

У 1932-1936 рр. Черняховський - слухач Військової академії механізації і моторизації РККА ім. Сталіна. Наполегливий, постійно працюючий над собою, вдумливий, Іван Черняховський блискуче вчився в академії. Викладачі завжди відмічали талановитого слухача. У 1936 р. він на відмінно закінчив командно-інженерний факультет академії. Його однокурсник по академії генерал-майор М.М. Зінов'єв теж залишив спогади про І. Д. Черняхівського. Він, зокрема, писав: «Іван Данилович був відмінником серед відмінників. Над деякими теоретичними питаннями або задачами ми іноді думали годинами, а він вирішував їх за декілька хвилин. І, якщо б він обрав не військову, а іншу професію, то все одно був би неабияким спеціалістом своєї справи» [18,с.67].

І. Д. Черняхівський не тільки наполегливо навчався, але багато читав. Він захоплювався творами, присвяченими військовому мистецтву. Його улюблені автори – теоретики військової стратегії і тактики К. Клаузевиц, Л. Джордж, В.Тріандіфілов, Б.Шапошников. Однокурсник і друг І.Д. Черняхівського генерал-лейтенант В.Ф. Мернов згадував: «Це була красива зовнішньо і внутрішньо людина – розумний, наполегливий, фізично дуже міцний. Він міг працювати по 12 – 16 годин на добу, працював завзято і послідовно. А відпочинком для себе вважав фізкультуру і спорт. При всій своїй заклопотаності навчанням і громадськими справами він з задоволенням, як б сказав, з якимось радісним душевним настроєм брав участь у різноманітних змаганнях і з запалом втягував всіх нас в цю справу. У нього були всі задатки стройового командира. Сказати про нього здібний – це ще не все. Черняхівський хотів і прагнув того, щоб стати командиром, з охотою незвичайною і бажанням тягнувся до цього» [18,с.87].

Зайнятий самовдосконаленням і військовою підготовкою він навіть не помітив як прийшла біда. Коли Черняхівський вчився в академії і подавав блискучі надії стати перспективним командиром, з подачі «доброзичливців» було порушено проти нього справу про нібито приховання ним соціального статусу батька. До командування академією надійшов лист, у якому секретар Томашпільського райкому партії Пескид звинувачував Івана у тому, що він приховав своє соціальне походження, видаючи себе за сина бідного селянина. При цьому автор листа вимагав суворо покарати брехуна і лицеміра, який є «ворожим агентом». Звісно, що після таких звинувачень Іван Данилович потрапив у поле зору НКВС, а його життя висіло на волоссіні.

На щастя на календарі був 1935-й, а не 1937-й, проте Черняхівський добре запам'ятає все, що йому довелося тоді пережити. Але сильний характер майбутнього генерала, що зажадав розгляду доносу, а також втручання сестри Леніна В. І. Марії Ілліні Ульянової, яка працювала завідувачкою бюро скарг Комісії радянського контролю, допомогли Івану Даниловичу уникнути репресій. І коли з часом від нього вимагатимуть обмовити свого бойового заступника, він категорично відмовиться це робити, знову ризикуючи життям. І хоча у той час це загрожувало виключенням з партії і з академії, але поступитися такою рисою як людяність він не міг, що у майбутньому допоможе йому завоювати довіру у солдат напередодні вирішальних битв і операцій, в яких молодий генерал брав участь.

Після закінчення академії Івана Даниловича призначають начальником штабу танкового батальйону у Київському військовому окрузі. З травня 1938 р. Черняхівський І. Д. – командир танкового полку, з липня 1940 р. – заступник командира, а з березня 1941 р. - командир 28-ої танкової дивізії Прибалтійського Особливого військового округу. На цій посаді він вступив у велику війну з нацизмом. Перед самою війною сім'я Черняхівського жила у Ризі. Діти потім згадували, що майбутній генерал дуже любив театр, займався спортом, грав на гітарі, підбирав мелодії на піаніно, танцював, любив співати. Навіть виконував дуетом оперні арії зі знаменитим солістом Великого театру М.Д. Михайловим. Недаремно під час війни на 3-му Білоруському фронті був чудовий ансамбль пісні і танцю, який славився на усіх фронтах. Черняхівський був людиною високо ґрунтованою не лише у військовій справі. Він був начитаний, любив поезію, напам'ять знав багато віршів Пушкіна, Гейне, Маяковського, стежив за творчістю поетичної молоді.

З перших днів війни полковник Черняхівський І.Д. на передовій лінії, його дивізія знаходилася недалеко від Німану. Війна для нього, як і для більшості командирів і бійців Червоної армії, виявилася повною несподіванкою. Звісно, довелося відступати разом зі всією армією. Але це був добре спланований, організований відступ, коли дивізія вела оборонні бої, всіляко стримуючи переважаючого у живій силі та техніці ворога. Черняхівський менш як за рік був нагороджений двома орденами Червоного прапора! 22 червня 28-а танкова дивізія отримала наказ висуватися вперед у напрямку до Шяуляю, куди наближалися німецькі танки. Комдив Черняхівський прийняв сміливе рішення: не чекаючи обіцяної підмоги, несподівано контратакувати і розгромити супротивника. У першому бою були значні втрати з обох боків, проте масований наступ німців захлинувся, ворог був відкинутий

на декілька кілометрів. Черняхівський І.Д. віддав наказ: «Стояти на смерть!». У бойовій характеристиці, що відноситься до початкового періоду війни, про нього написано: «Полковник тов. Черняхівський твердістю характеру і силою волі у бойовій обстановці володіє повною мірою. При проведенні у життя прийнятого рішення наполегливий» [18,с.63].

У танкових битвах під Шауляем з'єднання Черняхівського, незважаючи на кількісну перевагу німецько-фашистських військ, завдало поразки 8-й танковій дивізії вермахту, яка входила до складу 16-ї армії під командуванням генерал-полковника Ернста фон Буша. До речі, Черняхівському впродовж війни ще двічі довелося протистояти фон Бушу, і щоразу перевага була на боці бійців Івана Даниловича. 28-а дивізія утримувала свою ділянку оборони декілька днів, ведучи кровопролитні бої з переважаючими силами супротивника. Зі штабу корпусу був отриманий наказ на відступ. Дивізія Черняхівського відійшла до Новгороду. Тоді на підступах до міста і його кремля комдив Черняхівський, зібравши розрізнені групи в один кулак, показав свою майстерність управління військами у критичній ситуації облоги міста. У серпні 1941 р. біля стін Новгороду доля звела Черняхівського з Ватутіним. Начальник штабу Північно-Західного фронту належним чином оцінив дії розсудливого полковника.

Саме за ті перші важкі бої, виявлену мужність і військове мистецтво, Черняхівський був нагороджений першим орденом бойового Червоного Прапора, а у травні 1942 р. йому присвоїли звання генерал-майора. У першій половині 1942 р. генерал-майор Черняхівський був двічі нагороджений орденом Червоного Прапора, у червні йому довірили тільки що сформований 18-й танковий корпус. Незважаючи на величезні труднощі, 18-й танковий корпус спільно із з'єднаннями 40-ої і 60-ої армій зупинили подальше просування ворога під Воронежем. Бойові дії, проведені генерал-майором І.Д. Черняхівським літом 1942 р., висунули його у ряд талановитих молодих генералів, здатних ефективно управляти військами, оснащеними сучасною бойовою технікою, тому 24 липня 1942 р. Черняхівський І.Д. був призначений командувачем 60-ою армією. Під час засідання військової ради 60-ї армії зателефонував Верховний головнокомандувач Йосип Сталін і повідомив, що замість генерал-лейтенанта Антонюка від сьогодні армією командує генерал Черняхівський. Це рішення було викликане тим, що Антонюк не впорався з командуванням. Іван Данилович воював з 60-ю армією до квітня 1944 р. на Воронежському, Центральному і 1-му Українському фронтах.

25 січня 1943 р. у ході Воронежсько-Касторненської стратегічної наступальної операції (24 січня-17 лютого 1943 р.) частини 60-ої армії звільнили м. Воронеж. За операцію по звільненню міста Воронежа Черняхівський І.Д. був представлений до ордена Червоного Прапора. У Курській битві 60-а армія Черняхівського протистояла орловському угрупованню супротивника. У період боїв на Курській дузі 60-а армія була передана до складу Центрального фронту, яким командував Рокоссовський К.К. За 5 днів безперервних боїв війська 60-ої армії пройшли до Курська 90 кілометрів, а 8 лютого звільнили Курськ. За блискуче виконання цієї операції Іван Данилович був нагороджений орденом Суворова і отримав військове звання генерал-лейтенанта. Рокоссовський К.К. в «Солдатському боргу» писав про командарма: «Знайомлячись з військами 60-ої армії, переданої нам з Воронежського фронту, я уважно придивлявся до генерала І.Д. Черняхівського. Це був чудовий командувач. Молодий, культурний, життєрадісний. Дивовижна людина! Було видно, що в армії його дуже люблять. Це відразу впадає у вічі. Якщо до командарма підходять доповідати не з тремтінням в голосі, а з посмішкою, то розумієш, що він досяг багато чого» [13,с.329].

Німецьке командування вважало, що форсування Дніпра можливе тільки на порогах і за допомогою спеціально споруджених для цього понтонних мостів. Для того, щоб росіянам підтягнути переправні засоби і привести свої війська у порядок, за їх підрахунками, знадобився б мінімум місяць. Але Черняхівський прийняв інше рішення. Передові частини 60-ої армії, не чекаючи підходу підкріплень і переправних засобів, удосвіта 24 вересня

1943 р., на плотах і рибальських човнах почали переправу на правий берег Дніпра. Форсування без відповідної підготовки – з ходу – позбавляло німців багатьох переваг, але було досить ризикованим. Супротивник міг скинути у Дніпро нечисленні передові загопи, переправлені на підручних засобах без танків і достатньої кількості артилерії. Командувач армії досить детально продумав хід операції. Недарма солдати 60-ї армії поважали генерала за те, що він не встеляв поля битв трупами своїх солдат, як для прикладу Г.К.Жуков у Берлінській операції. На останньому етапі війни втрати 1-го Білоруського фронту, яким командував маршал Георгій Жуков були жахливими – понад 360 тисяч вбитих, поранених і зниклих безвісті.

Про виваженість І.Д. Черняховського М.С. Хрущов згадував так: - «Разом з генералом Ватутіним поїхали ми у 60-ту армію... Він справив на нас враження своїм розумом і доповіддю, яку він виголосив зі знанням обстановки, привернувши до себе симпатію. Наступати? Він знав, коли треба наступати! Наказ було віддано і він ретельно готувався до наступу, до того ж досить категорично сказав, що час, який йому дали для підготовки наступу, його не влаштовує, необхідно ще принаймні три дні. Ватутін розлютився і став доказувати, що наказ треба поважати і виконувати. Ну, бачу я, що він просто не слухає Черняховського, і кажу: «Миколо Федоровичу, нехай він нам доповість, для чого йому треба три дні?». І бачу, що Черняховський теж може проявити свій характер. «А ось, – відповідає командувач армії, – чому, у мене роти мають таку-то кількість солдатів. Запасний полк знаходиться на такому-то напрямку. Зараз він на марші, прибуде тоді-то. Поповнення я зможу дати у роти, які будуть наступати, буквально увечері напередодні наступу. А вранці – наступати. Командири рот – зовсім не ознайомляться із людьми, яких вони отримують. Не обнюхаються між собою солдати, а командир не тільки не вивчить новачків, але навіть не познайомиться з ними. Як же ж можна так наступати? Можна лише людей втратити і не вирішити завдання. Дайте мені три дні. Прийдуть люди. Я з ними попрацюю і тоді буду впевнений, що виконаю завдання, зламаю опір противника, який стоїть переді мною, і буду розвивати наступ у тому напрямку, який вказано у наказі» [16,с.520].

На правому березі Дніпра велися запеклі бої за розширення захоплених плацдармів. Командарм на човні теж переправився на правий берег і особистим прикладом підтримав бійців. 26 серпня 1943 розпочалася Чернігівсько-Прип'ятська операція військ Центрального фронту (генерал армії К.К. Рокоссовський). Ціль – розгромити військове угруповання супротивника (2-у армію, частина 9-ої армії групи армій «Центр» і частина сил 4-ої танкової армії групи армій «Південь»). Вирішальний успіх в операції був досягнутий на допоміжному (Конопотському) напрямі 60-ою армією під командуванням генерала І.Д. Черняховського, куди були перенесені основні зусилля Центрального фронту з головного напрямку. «Він дуже добре зарекомендував себе на посаді командувача армією, мав ґрунтовну оперативну підготовку, чудово знав артилерію і танкові війська. Був молодий, енергійний вимогливий і всією душею віддавався своїй суворій і важкій справі» [19,с.231].

Військова майстерність Черняховського І.Д. зростала від битви до битви. Неабиякий військовий таланти, уміле використання досвіду, накопиченого у попередніх бойових операціях, глибоке знання оперативного мистецтва і полководницькі якості він виявив при плануванні і проведенні Київською наступальною 1943 р., Житомирсько-Бердичівської, Рівно-Луцької і Проскурівсько-Чернівецької операцій. У них 60-а армія досягла значних результатів у боротьбі з німецько-нацистськими військами.

31 жовтня 1943 р. Іван Данилович написав листа до рідних і звернувся до доньки: «І так, Дніпро наш. Читай газету за 17.10 про присвоєння Героїв Радянського Союзу, знайдеш свого батька. Саме так я тримаю своє слово. А ти? – побачимо, що покаже перша чверть, Нілюсенка. Всі 306 Героїв, видрукованих у газеті, – це мої герої – чудо богатирі. Які чудесні люди, ти, Нілюся, не уявляєш» [14,с.150]. 5 березня 1944 р. Черняхівському було присвоєно звання «генерал-полковник». У поданні на присвоєння чергового військового звання командувач фронтом Георгій Жуков, який, як відомо, був досить скупим на похвалу підлеглих, навесні 1944-го р. писав: «За своїми знаннями й умінням керувати військами,

командувач 60-ї армії генерал-лейтенант Черняховський цілком заслуговує на звання генерал-полковника. Порівняно з Москаленко, Гречко і Рибалко стоїть набагато вище. Просимо присвоїти тов. Черняховському звання генерал-полковника» [6,с.503].

З 15 квітня 1944 р. Черняховський І.Д. уже на посаді командувача Західним фронтом, а з 24 квітня 1944 р. Верховний головнокомандувач призначив його командувачем 3-го Білоруського фронту. У свої неповні 38 років він став наймолодшим командувачем фронтом у Червоній Армії. «Він був рідкісного таланту і вийнятової полководницької культури людина. А ще генерал Черняховський був дуже красивий, високий, статний, легко сходився з людьми, умів їх слухати. Беріг солдатів. Був простий в спілкуванні. Рідко кого з полководців так любили, як його. Головним його командирським принципом було: подивитися своїми очима – чи все готове до бою, як буде боєць втілювати задум командування». [9,с.125].

У ході Білоруської стратегічної операції «Багратіон» літом 1944 р. ще більше розкрився полководницький талант Черняховського і його здатність швидко і правильно оцінювати обстановку і приймати сміливі рішення. Керовані ним війська фронту спільно з 1-м Прибалтійським фронтом розгромили вітебське угруповання німців, 26 червня 1944 р. був звільнений Вітебськ. Спільно з 1-м і 2-м Білоруськими фронтами завершили оточення більш ніж 100-тис. угруповання супротивника на схід від Мінська, 3 липня 1944 р. був звільнений Мінськ. У липні 1944 р. війська 3-го Білоруського фронту провели Вільнюську операцію, у результаті якої були звільнені міста Вільнюс і Ліда, вийшли на р. Німан і форсували її. При штурмі Вільнюса Черняховський наказав не використовувати важке озброєння і авіаційні нальоти. Він прагнув зберегти столицю Литви для городян і майбутніх поколінь. 28 червня 1944 р. Черняховському І.Д. було присвоєне звання «генерал армії», а 29 липня 1944 р. він був удостоєний вдруге звання Героя Радянського Союзу.

1 серпня 1944 р. у ході Каунаської наступальної операції війська 3-го Білоруського фронту звільнили місто Каунас і вийшли до кордонів Східної Пруссії. Потім війська фронту брали участь у Мемельській операції 1-го Прибалтійського фронту, а потім провели Гумбінненську операцію. Прибалтійська стратегічна наступальна операція завершилася 24 листопада. Було розгромлено 700-тисячне угруповання противника і звільнена уся Прибалтика, окрім Курляндії, де радянські війська заблокували 33 німецькі дивізії. У січні 1945 р. війська 3-го Білоруського і частина сил (43-а армія, генерал-лейтенант А.П. Белобородов) 1-го Прибалтійського фронтів почали Інстербурзько-Кенігсберзьку операцію, що була частиною Східно-Пруської стратегічної наступальної операції. У ході бойових дій була розгромлена 3-а німецька танкова армія. До кінця операції (завершилася 26 січня) війська просунулися на 130 км.

На початку 1945 р. війська 3-го Білоруського фронту блокували східно-пруське угруповання гітлерівців і вийшли на підступи до Кенігсбергу. 17 лютого військам Черняховського салютували за оточення й захоплення потужних фашистських пунктів оборони – Вормдітта й Мельзака.

18 лютого 1945 р. генерал армії Черняховський об'їжджав на легковому автомобілі розташування військ на передовій. З ним були ад'ютант, радист, охоронець і машина супроводу з п'ятьма автоматниками. На околиці міста Мельзак у Східній Пруссії несподівано пролунав вибух випадкового снаряда. Осколок пробив задню стінку машини, спинку переднього сидіння, пронизав ліву верхню частину спини генерала і застряг в приладовому щитку. Більше жодна людина не постраждала. Ад'ютант перев'язав командувача, намагаючись зупинити кров, але поранення було дуже важким, навиліт. Врятувати командувача було неможливо, осколок перебив артерію, що живила серце. Черняховський І.Д. помер по дорозі до госпіталю. Під час війни йому доводилося бувати у різних ситуаціях – кулею пробивало плащі, шинель, кашкет, але жодного разу він не був поранений.

Багато хто вже знав, що Черняховський представлений до звання маршала. Сталін повинен був підписати указ 19 лютого 1945 р. Старанний ад'ютант навіть пришив на парадний мундир нові погони. А це, як потім говорили, була погана прикмета. У газеті «Красная звезда», яка мала побачити світ у цей день, вже було набране повідомлення про

присвоєння Івану Даниловичу звання Маршала Радянського Союзу. Та оскільки це звання помертвено не присвоювалося, за вказівкою Сталіна його зняли з друку. За словами Олега Черняхівського, сина генерала, його мати навіть бачила кітель з маршальськими погонами, який приносили батькові для примірки. Мабуть мова йшла про той мундир, на який ад'ютант пришив так необачно рано нові погоони полководця. Є інформація і про те, що прізвище генерала армії було занесено до списків тих, кого Сталін планував нагородити орденом Перемоги.

До Перемоги залишалося трохи більше двох місяців як не стало генерала армії Івана Даниловича Черняхівського. Маршал О.М. Василевський, призначений після загибелі Черняхівського І.Д. командувачем 3-го Білоруського фронту, який 16 квітня вступив у завершальну операцію взяття Берліна, у своїх мемуарах так писав про нього: «Він уважно прислухався до думки підлеглих. Сміливо використовував усе нове і корисне у навчанні військ і організації бою. Солдати, офіцери і генерали любили свого командувача, передусім, за людяність і турботу про них, за відвагу і безстрашність, за твердість і наполегливість при проведенні у життя рішень, за прямоту і простоту у зверненні, за гуманність і витримку, за вимогливість до себе і до підлеглих. Так, він був строгий і вимогливий. Але ніколи не дозволяв собі принижувати гідність людини» [1,с.235].

Похорони генерала армії І. Черняхівського відбулися 20 лютого 1945 р. у Вільнюсі на центральній площі. У Москві цього дня прогрімали двадцять чотири залпи із ста двадцяти чотирьох гармат. Прем'єр-міністр Великої Британії Черчилль в особистому посланні прем'єрові Сталіну 20 лютого 1945 р. писав, що із сумом прочитав про втрату – смерть генерала Черняхівського від ран, отриманих ним у бою. Талант і діяльність цього блискучого й хороброго офіцера викликали велике замилування в Уряді Його Величності й британській армії. До речі, з серпня 1943 р. Москва салютувала на ознаменування перемог радянської зброї 363 рази, із них 32 – на честь досягнень військ під керівництвом молодого й талановитого генерала. 3-й залп виявився останнім, але Черняхівський його вже не почув.

У 1991 р. після розпаду СРСР нова влада Литви вирішила позбавитися праху визволителя і винести за межі держави, яку він захищав від нацизму. Влада Вільнюса, де була могила генерала і пам'ятник йому, оголосила, що вони є символами тоталітаризму у незалежній Литві і у нову добу стали не потрібними. Було перейменовану площу, демонтовано надгробок. Мабуть у подяку за те, що майбутній маршал наказав своїм військам не стріляти з гармат великого калібру і не бомбити місто, щоб зберегти його наступним поколінням. Майбутнє покоління «достойно» поцінувало гуманний крок нашого земляка. Але виникає ще одне так би мовити незручне запитання від нинішнього покоління земляків: чому нова влада Києва не забрала прах свого сина додому, а залишила у Москві? Україна, його Батьківщина, його коліска, не побажала повернення додому свого сина у бронзі. Адже місце йому на крутих дніпровських схилах, які він штурмував у далекому 1943-му і за які разом зі своїми 305-ма солдатами здобув високе звання Героя Радянського Союзу. І це тоді, коли сьогодні внуки солдат Великої війни з нацизмом, якими командував полководець із України, захищають рубежі нашої землі від кремлівських варварів. Їх командирами є офіцерські кадри - випускники Національного університету оборони України, якому за високі показники у підготовці висококваліфікованих офіцерських кадрів для Збройних Сил України Указом Президента України присвоєно ім'я Івана Черняхівського.

Пам'ятник генерала перевезли до Воронежа, де у липні 1942 р. він став командувачем 60-ю армією, а останки прославленого полководця були перевезені з Вільнюса і перехоронені у Москві на Новодівочому кладовищі. Досить влучну характеристику до портрета нашого земляка дав Пауль Карель, учасник війни, колишній солдат вермахту, автор гучного, багато разів перевиданого в Європі і Америці, а в СРСР забороненого, документального бестселера «Східний фронт». Він написав про Черняхівського так: «Генерал-полковник Іван Данилович Черняхівський, командуючий 3-м Білоруським фронтом, був одним з найобдарованіших радянських генералів. Не сивоволосий воїн, постарілий на службі революції, а людина нового покоління, лише тридцять вісім років. Сміливий бойовий командир, що пристрасно цікавився сучасною зброєю і технічними

досягненнями. За характером – ідеальний тип для радянської системи командування, заснованої на співпраці командувача, начальника штабу і члена Військової ради, так званої колективної системи» [15,с.345].

За кілька тижнів до загибелі Черняхівського на 3-й Білоруський фронт прибули союзники-американці. Помітивши молодого генерала, вони вирішили, що з них кепкують. Не може бути, казав американський офіцер поважного віку, щоб такий молодий, красивий, усміхнений, життєрадісний інтелектуал командував найміцнішим тисячокілометровим фронтом... Дізнавшись, звідки Черняхівський родом і як він досягнув командних вершин, американці назвали його українським самородком.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василевский А.М. Дело всей жизни / А.М. Василевский. М.: Политиздат, 1978. 552 с.
2. Гончаров В.Л. Операция «Багратион» / В.Л. Гончаров. М.: Вече, 2011. 484 с.
3. Гречко А.А. Освобождение Киева. Краткий военно-исторический очерк / А.А. Гречко. М.: Знание, 1973. 96 с.
4. Галицкий К.Н. В боях за Восточную Пруссию / К.Н. Галицкий. М., 1970. 500 с.
5. Еренбург И.Г. Люди, годы, жизнь. В 3-х томах / И.Г. Еренбург. М., 2005. 784 с.
6. Жуков Г.К. «Воспоминания и размышления» / Г.К. Жуков. М., 1969. 736 с.
7. Карпов В.В. Генерал армии Черняховский / В.В. Карпов. М.: Вече, 2014. 384 с.
8. Крайнюков К.В. От Днепра до Вислы / К.В. Крайнюков. М., 1971. 368 с.
9. Лашенко П. М. З бою в бій / П. М. Лашенко. Киев: Политиздат Украины, 1978. 336 с.
10. Манштейн Э. Утерянные победы / Э. Манштейн. М.: АСТ, 2002. 896 с.
11. Мельников С.И. Маршал Рыбалко / С.И. Мельников. К., 1984. 254 с.
12. Карель П. Восточный фронт / П. Карель. М., 2003. 560 с.
13. Рокоссовский К.К. Солдатский долг / К.К. Рокоссовский. М.: Воениздат, 1997. 497 с.
14. Татаренко Л.С. Иван Черняховский / Л.С. Татаренко. Киев: Молодь, 1985. 152 с.
15. Филь А.М. Жизненный путь и военная деятельность И.Д. Черняховского (1907 – 1945 гг.). Рукопис. Дис... наук. ступеня к.і.н.: спеціальність 07.00.01. Киевский национальный университет имени Т. Шевченко. К., 2006.
16. Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. В 2 книгах / Н.С. Хрущев. М., 2016. 912 с.
17. Шарипов А.А. Судьба полководца / А.А. Шарипов. М.: Воениздат, 1988. 432 с.
18. Шарипов А.А. Черняховский / А.А. Шарипов. М.: Молодая гвардия, 1978. 304 с.
19. Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны / С.М. Штеменко. М., 1968. 546 с.

Karasevych A.O. Ivan Cherniakhovskiy: the philosophy of life of the commander.

In the article on the basis of published historical sources, systematized information about the life and combat way of the general of the Army during the Second World War Ivan Danylovych Cherniakhovskiy. On the basis of many memoirs of his contemporaries, he emphasizes his natural abilities, which through constant work contributed to the self-improvement and the formation of the military talent of the youngest in the army at that time, the general of the army. It is noted that Ivan Cherniakhovskiy's special features were extraordinary ability to work, intelligence, weight, benevolence and availability in dealing with subordinates, military literacy, ability to think comprehensively and predict results. Also in the article it is emphasized that as a military commander I.D. Cherniakhovskiy worried about the fighters, tried to minimize the human losses of the subordinate units of the army. It was mentioned the largest military operations in which Ivan Danylovych Cherniakhovskiy participated, especially as the commander of the 60th Army. The article was spoiled the question of perpetuating the memory of the famous commander. The realities

of the socio-political life of the 1990s and the new interstate relations left a lot of socially annoying issues in honor of the merits of I.D. Cherniakhovskiy. It is noted that the assignment of the name of Ivan Cherniakhovskiy to the National Defense University of Ukraine is quite appropriate and logical, since the ascetic activity of the commander should serve as an example for the formation of the personnel of the military - the defenders of Ukraine.

The article presents the assessments of foreigners of the figure of I.D. Cherniakhovskiy, which testify to the international recognition of the talented Ukrainian genius

Key words: *Ivan Danylovych Cherniakhovskiy, Second World War, Officers of the Soviet Army, 3rd Belarussian Front, Great Patriotic War, Army General, Hero of the Soviet Union.*

УДК 94 (477) «1956/1961»

П.В. Киридон

РОЛЬ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ХРУЩОВСЬКОЇ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА 1960-Х РОКІВ)

Стаття розкриває складні особливості переходу від сталінської моделі розбудови соціалістичного суспільства з властивими їй тоталітарними характеристиками до ліберально-демократичного облаштування суспільного життя постсталінської доби, що настала в період повоєнної «відлиги». Показано, яку роль відіграла правляча в Українській РСР партійно-державна номенклатура в першій половині 1960-х років у зміцненні підвалин радянської влади та збереження власного панування в умовах суспільно-політичних змін та певного оновлення державно-політичного механізму управління в республіці. Приклади піднесення в промисловості та сільському господарстві поряд з фактами виробничих невдач і злочинних провалів у економічній сфері, невмілі дії управлінців на всіх рівнях аналізуються в контексті загального перебігу десталінізації, чим обґрунтовується її невдача та пояснюються закономірності неспроможності партійно-радянської системи управління та соціалістично-бюрократичного господарювання в тоталітарній за природою Українській РСР.

Ключові слова: *Українська РСР, партійно-державна номенклатура, хрущовська десталінізація, «відлига», Компартія України, з'їзди партії, пленуми ЦК, кадрова політика.*

Часи української минувшини першої половини 1960-х років зазвичай трактуються істориками як критичні в контексті суспільно-політичного дискурсу радянського періоду історії України ХХ століття. Саме тоді, на зламі повоєнних десятиріч окреслювалася десталінізаційна парадигма вітчизняної історії, спричиненої наслідками кровопролитних років війни, першими спробами відродити народне господарство Української РСР в умовах мирного будівництва. Повернення до «ленінських» принципів вважалося єдино вірним шляхом відновлення «справжнього» соціалізму.

Порушене коло проблем має значний історіографічний супровід. Проте абсолютна більшість публікацій припадає на період горбачовської «перебудови» та роки незалежності України, коли після тривалого замовчування імені М. Хрущова інтерес до «відлиги» розгорівся з новою силою [1;6;14;16;17;20 та ін.].

Метою статті є аналіз діяльності партійно-державної номенклатури Української РСР в першій половині 1960-х років, у час, коли окреслювалася парадигма брежнєвської адміністративно-командної системи, котра прийшла на зміну хрущовській лібералізаційно-демократичній моделі соціалізму попереднього десятиріччя.

1961 року відбувся ХХІІ з'їзд КПРС, який став ніби маркером десятиріччя, ухваливши нові Статут і Програму КПРС, накреслив заходи подальшої боротьби з «культу особи».